

Проблематика та значущість визнання постраждалими дітей, які є свідками вчинення систематичного домашнього наси́льства

Анастасія Мороз

Судова експертка Вінницького відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, асистентка кафедри кризової та клінічної психології Навчально-наукового інституту психології Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-4575-7130, e-mail: n290497@gmail.com

У статті розкрито поняття домашнього насильства із позиції трактування у законодавстві України, звернено увагу на поширення та актуальність цієї проблематики в Україні. Зауважено, що ситуації вчинення домашнього насильства, сторонами яких є подружжя або співмешканці, не є ізольованими, вони поширюються на решту членів сім'ї (зокрема, дітей). Здебільшого діти стають не безпосередніми учасниками, а свідками таких подій, які за своєю суттю є різновидом психологічного насильства відносно них. Висвітлено необхідність ретельного опрацювання обставин вчинення домашнього насильства у кожному конкретному випадку (зокрема, важливо своєчасно виявити, чи стають діти свідками зазначеного діяння та зафіксувати це). Проаналізовано наслідки, до яких призводить побічний вплив систематичного домашнього насильства на дітей. Звернуто увагу на чинники, що перешкоджають визнанню потерпілими дітей-свідків у подібних справах, а також проаналізовано практичний досвід призначення та проведення судово-психологічних експертиз у кримінальних провадженнях щодо систематичного домашнього насильства, проведених у Вінницькому відділенні Київського науково-дослідного інституту судових експертиз за період із травня 2021 р. до березня 2025-го. Наголошено на важливості врахування всіх обставин вчинення систематичного домашнього насильства (зокрема, присутності дітей під час зазначених діянь). Також зауважено на необхідності проведення просвітницької роботи з громадськістю

щодо інформування про негативні наслідки впливу означеного явища на дітей та шляхи запобігання зазначеному. Це дасть можливість забезпечувати більш ефективно правосуддя, належний захист дітей та сприяти їх подальшому гармонійному розвитку.

Ключові слова: сім'я; домашнє насильство; дитина; дитина-свідок; потерпіла особа; латентність домашнього насильства; моральні страждання.

Постановка проблеми. Одним із поширених напрямів у галузі судових психологічних експертиз є визначення наявності (відсутності) моральних страждань в особи, яка потерпає від вчинення систематичного домашнього насильства. Аналізуючи зміст документів про призначення експертиз у цій категорії справ, можна стверджувати на користь того, що більшість звернень до правоохоронних органів надходить від жінок при тому, що кривдниками виступають їх чоловіки або співмешканці. Водночас вкрай вагомою обставиною, яку часто не беруть до уваги під час проведення розслідувань, є присутність дітей, які стають свідками неодноразового вчинення домашнього насильства.

Загальновідомо, що у дитинстві відбувається формування особистості, закладаються основи для подальшого належного і гармонійного соціального функціонування людини. Набуття досвіду споглядання проявів домашнього насильства за своєю суттю є чинником, що негативно впливає на психіку дитини. Зазначене може сприяти не лише виникненню емоційних і поведінкових змін, а й зумовлювати проблеми у сфері шкільного навчання, комунікації з однолітками та дорослими людьми, порушувати самосприйняття, самооцінку, світосприйняття, викривлювати уявлення про модель подружніх і сімейних стосунків. Варто зауважити, що такі зміни у більшості людей не зникають із переходом дитини до періоду дорослості, вони продовжують впливати на соціально-психологічне функціонування людини впродовж усього її життя.

Водночас діти, які стають свідками вчинення систематичного домашнього насильства відносно когось із членів сім'ї, здебільшого не визнаються потерпілими. Ба більше, відомості щодо присутності дитини під час таких ситуацій не заносять до протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, що в подальшому суттєво ускладнює визнання дитини потерпілою та сприяє підтриманню латентності домашнього насильства відносно дітей, що суперечить заходам запобігання та протидії домашньому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У законодавстві визначено, що домашнє насильство є діянням фізичного, психологічного,

економічного або сексуального характеру, що вчиняються в сім'ї або в межах місця проживання, або між родичами, колишнім чи теперішнім подружжям або іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1—4].

Домашнє насильство залишається однією з найпоширеніших проблем сучасності та водночас має глибоке коріння. Відомо, що тривалий час її замовчували, вважаючи своєрідною «нормою». Висвітлення домашнього насильства як соціальної проблеми почалося у Сполучених Штатах Америки саме через питання жорстокого ставлення до дітей. Пізніше дослідження різних аспектів домашнього насильства набуло поширення та актуальності. На території України цей напрям є порівняно новим, проте вже на сьогодні налічується чимало відповідних досліджень. Загалом вивченням проблематики вчинення домашнього насильства займалися Є. Бурштика, О. Гуміна, О. Джужи, С. Косенко, Ю. Реня, В. Оболонцева, О. Харитонова та ін. [5]. Більш вузько домашнє насильство над дітьми досліджували Н. Абдель-Хаді, Л. Алексєєва та ін., а соціально-правові основи захисту дітей від насильства у сім'ї — Б. Цісар, Р. Миронюк [6].

Мета дослідження. Висвітлено необхідність ретельного опрацювання обставин вчинення домашнього насильства у кожному конкретному випадку. Зокрема, важливо своєчасно виявити, чи стають діти свідками зазначеного діяння та зафіксувати це. У подальшому розгляді це дасть змогу не лише визнавати дітей потерпілими і дасть їм право на отримання відшкодування моральної шкоди, а й сприятиме мінімізації вчинення домашнього насильства через притягнення винних до відповідальності та усвідомлення суспільством реальних наслідків означеної проблеми.

Викладення основного матеріалу. Сім'я — це найважливіший соціальний інститут, який закладає фундамент до належного і гармонійного розвитку психічно здорової особистості. Сімейним кодексом України визначено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства; сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [7]. Функціонування сім'ї завжди супроводжується кризами та періодичним зіткненням інтересів і поглядів її членів. У гармонійних сім'ях зазначене має конструктивне вирішення із подальшим особистісним зростанням осіб.

Поряд із наведеним, на сьогодні існує значна кількість дисгармонійних сімей, де має місце систематичне вчинення домашнього

насильства. Сім'я — це мала соціальна група, заснована на шлюбних і родинних зв'язках. Зазвичай сім'я складається із більшої кількості, ніж дві особи, що зумовлено появою у подружжя дітей.

Переважно діти проживають разом із батьками. Випадки проживання дітей з іншими родичами (баба, дід, тітка, дядько, повнолітні сиблінги), опікунами або в інтернатних закладах є порівняно рідкими. Найближче оточення, яким виступає сім'я, відіграє ключову роль у становленні та розвитку дитини. Позитивний емоційний досвід, отриманий дитиною, стає основою для формування здорової особистості, позитивної адаптації дитини до соціального середовища та міжособистісної взаємодії [6].

Аналізуючи життєві цикли сімей, де має місце вчинення домашнього насильства, можна стверджувати, що в більшості негативні явища починаються зі сварок, односторонніх або взаємних образ. Загалом, явище конфліктів у сім'ях є нормальним, якщо вони належно вирішуються та не приносять шкоди. У таких випадках для дитини буде корисно набути досвіду щодо конструктивного вирішення непорозумінь, який вона матиме змогу використовувати у дорослому житті. Проте, як було зазначено вище, у сім'ях, де відбувається постійне вчинення домашнього насильства, спостерігаються деструктивні моделі поведінки. У таких випадках завжди є кривдник — особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі, та, відповідно, людина, яка від цих дій страждає [4]. Чим більша кількість осіб складає сім'ю, тим більше їх кількість може потерпати від досліджуваних нами проблем.

Варто звернути увагу, що не всі члени сім'ї можуть бути прямими учасниками ситуації вчинення домашнього насильства, частина з них виступатимуть очевидцями. Саме до цієї категорії найчастіше належать діти. Водночас законодавець акцентує увагу на тому, що не лише дитина, до якої застосовано домашнє насильство, а й та, яка стала свідком його вчинення, є постраждалою від насильства.

Для повноцінного розуміння доцільності визнання дитини-свідка постраждалою у справах про систематичне домашнє насильство, варто розглянути наслідки, якими може загрожувати це діяння. Безумовно, ситуації домашнього насильства між подружжям (співмешканцями) не є ізольованими від решти членів сім'ї та зумовлюють психологічно травмувальний вплив на дитину, за таких обставин неповнолітня особа також страждає від психологічного насильства. Діти, які стають очевидцями ситуацій вчинення домашнього насильства (у будь-якому його прояві), мають значно більшу схильність до низки емоційно-поведінкових та особистісних проблем.

Діти, які тривалий час (а подекуди і все своє життя) зростають у сім'ях, де вчиняється домашнє насильство, сприймають його за норму, та не уявляють, що життя може бути іншим. Вони не завжди

в змозі повною мірою оцінити сімейну ситуацію та дії кожного з батьків, зрозуміти свої почуття та висловити їх. Звідси випливає, що діти, які стають свідками систематичного вчинення домашнього насильства, можуть звинувачувати себе у тому, що відбувається в межах сім'ї, демонструвати спалахи гніву без об'єктивних причин (часто відносно слабших дітей або тварин), зухвалість; нехтувати загальноприйнятими нормами поведінки та моралі; безвідповідально ставитися до навчання або ж бути пасивними, відстороненими, конформними, нездатними до самозахисту; мати занижену самооцінку, відчувати страх, самотність, постійну тривожність, розчарування, безвихідь, сором, занепокоєння, сприймати себе неповноцінними. У них можуть спостерігатися проблеми зі сном, депресивні прояви, психосоматичні порушення та самоушкоджувальна поведінка.

До того ж досвід споглядання ситуацій домашнього насильства зумовлює руйнування довірливих взаємин. Діти, які були свідками проявів домашнього насильства між своїми батьками, у майбутньому мають більший ризик стати або жертвою домашнього насильства, або кривдником [6, 8, 9].

З огляду на це, вбачається особлива актуальність у зверненні уваги судово-слідчих органів на присутність дітей під час конфліктів у сім'ях, де систематично вчиняється домашнє насильство. Наведемо статистику загальної кількості виконаних судово-психологічних експертиз у відповідних справах (ст. 126-1 Кримінального кодексу України, далі — *КК України*) у Вінницькому відділенні КНДІСЕ (травень 2021 р. — березень 2025 р.) та частку справ із цієї кількості, де відомо про присутність дітей-свідків таких діянь.

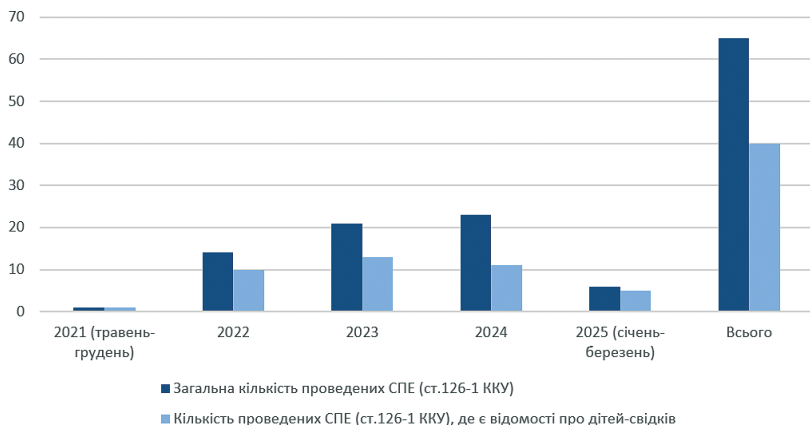

Рис. 1. Показники загальної кількості судово-психологічних експертиз у справах про систематичне вчинення домашнього насильства

Аналізуючи наведені показники, бачимо, що більше, ніж у половині випадків (62% від загальної кількості виконаних експертиз) у сім'ях, де систематично вчиняється домашнє насильство, присутні неповнолітні діти. Ця інформація стає відомою як під час експертної бесіди з потерпілою особою, так і підтверджується свідченнями близького кола спілкування постраждалих, їх власними поясненнями, інформацією з відомостей про реагування на звернення потерпілих осіб, постанов суду тощо. Зазначене не ставить під сумнів той факт, що існує побічний вплив домашнього насильства на дитину (дітей). Якщо під час бесіди з потерпілою особою можна зібрати докладну інформацію про зазначене, то у документальних матеріалах вкрай стисло викладено інформацію про дітей, які стають свідками вчинення домашнього насильства. Зазначене обмежується записами про присутність дітей за місцем проживання під час сварок і/або бійок дорослих осіб, вони не містять опису реагування дітей на такі обставини та інформації про зміни в їх індивідуально-психологічних, емоційно поведінкових особливостях і соціальному функціонуванні. Утім, дослідження таких відомостей має суттєве значення для проведення судових психологічних експертиз, де потерпілими від систематичного домашнього насильства визнають саме дітей-свідків.

Водночас із відомих 40 ситуацій, де відмічено присутність дітей (із 65 проведених судово психологічних експертиз за цим напрямом), відомо лише про один подальший випадок визнання дитини потерпілою у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України. Під час опрацювання документальних об'єктів та експертного обстеження було визначено психотравмувальний вплив ситуації систематичного домашнього насильства, яке вчиняв чоловік відносно дружини, на їх спільну дитину, якій були спричинені моральні страждання.

Суддя Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду О. Ступак під час круглого столу «Належні та допустимі докази у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП», чітко зазначила: «Дитина-свідок = потерпіла від домашнього насильства». Вона звернула увагу на те, що в Україні зростає як кількість звернень до Національної поліції із заявами про вчинення домашнього насильства, так і збільшується кількість розглянутих справ про адміністративні правопорушення за цією категорією у судах. Суддя акцентувала увагу на питаннях недостатньої якості підготовки матеріалів у справах про домашнє насильство.

Зазначене відбувається через брак правозастосовної практики та глибокого розуміння зазначеної проблематики. Як наслідок — у подальшому суд не в змозі оцінювати дитину саме як потерпілу в ситуаціях, де вона стала лише свідком домашнього насильства, що унеможлиблює отримання дитиною належного захисту. З огляду на

зазначене, О. Ступак було зауважено про важливість якісного складання протоколів і постановлення мотивованих рішень у справах про адміністративні правопорушення, пов'язаних із домашнім насильством [10].

Водночас визнання потерпілими дітей, які були свідками домашнього насильства, ускладнюється через те, що неповнолітні (малолітні) мають змогу заявити про своє право на доступ до правосуддя лише через законних представників, а дорослі особи, які ними виступають, не завжди належно забезпечують інтереси дитини у зв'язку з відсутністю поінформованості як про наслідки побічної участі дитини у ситуації домашнього насильства, так і про існування можливості визнання неповнолітньої (малолітньої) особи-свідка потерпілою.

Викладене вище сприяє підтриманню латентності окремих аспектів систематичного домашнього насильства та не дає змогу повною мірою оцінити справжні його масштаби відносно дітей на території України [9].

Висновки. Систематичне вчинення домашнього насильства між дорослими особами у межах сім'ї, яке є доступним для споглядання дитиною, безумовно позначається на становленні її особистості та подальшому житті. Відсутність фіксації обставини присутності дитини-свідка у ситуаціях вчинення домашнього насильства у відповідних документах, а також неповідомлення компетентних органів про такі випадки дорослими особами, які беруть участь у вихованні дитини, є суттєвим чинником, що підтримує латентність впливу домашнього насильства на дітей, ускладнює визнання їх потерпілими та, відповідно, мінімізує можливість всебічного захисту.

Вкрай важливими є проведення відповідної роботи щодо належного застосування законодавства державними органами, які здійснюють повноваження у цій сфері, та просвітницька діяльність серед населення щодо інформування про наслідки неодноразових ситуацій домашнього насильства для дітей, які стають їх свідками, а також про можливість визнання дитини-свідка потерпілою особою в означених обставинах.

Перелік посилань

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 13.03.2025).

References

- Code of Ukraine on administrative offenses dated December 7, 1984 No. 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 № 994_001-11 [чинна для України від 01.11.2022]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 13.03.2025). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence of 11.05.2011 No. 994_001-11 [effective for Ukraine from November 1, 2022]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.03.2025). Criminal Code of Ukraine dated May 4, 2001 No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.03.2025). On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine dated December 7, 2017 No. 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
5. Толкач А. М., Мишаста К. Б. Латентність домашнього насильства. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 2. С. 139—144. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.02.23 (дата звернення: 13.03.2025). Tolkach, A. M., Myshasta, K. B. (2023). Latency of domestic violence. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*. Iss. 2. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.02.23 (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
6. Спіріна Т., Цвігун А. Домашнє насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 2. С. 157—162. DOI: 10.32782/humanitas/2023.2.23 (дата звернення: 13.03.2025). Spirina, T., Tsvigun, A. (2023). Domestic violence against children as a socio-pedagogical problem. *Politeness. Humanitas*. Iss. 2. DOI: 10.32782/humanitas/2023.2.23 (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 13.03.2025). Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
8. Чумак Ю. Діти — свідки домашнього насильства. Що робити, щоб на Чугувщині стали видимими такі діти? Харків, 2021. 24 с. URL: <https://sheriffua.org/Media/files/publications/c583fb10a2ebd367771adadfb6e87f66.pdf> (дата звернення: 13.03.2025). Chumak, Yu. (2021). Children are witnesses of domestic violence. What can be done to make such children visible in the Chugui region? Kharkiv. URL: <https://sheriffua.org/Media/files/publications/c583fb10a2ebd367771adadfb6e87f66.pdf> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].

9. Аносов Ю. В., Капур А., Легенька М. М., Черепакха К. В. та ін. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: 2019. Київ, 2019. 62 с. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ukrainian%202019%20PRAVO%20Monitoring%20report.pdf> (дата звернення: 13.03.2025).
 10. Дитина, що стала свідком домашнього насильства, є потерпілою та має право на належний захист / Верховний Суд. 07.07.2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1433852> (дата звернення: 13.03.2025).
- Anosov, Yu. V., Kapur, A., Legenka, M. M., Cherepakha, K. V., et al. (2019). Monitoring the situation of the justice system's response to domestic violence and gender-based violence: 2019. Kyiv. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ukrainian%202019%20PRAVO%20Monitoring%20report.pdf> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].
- A child who witnesses domestic violence is a victim and has the right to appropriate protection (2023) / Supreme Court. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1433852> (access date: 13.03.2025) [in Ukrainian].

Problems and significance of recognizing children who witness systematic domestic violence as victims

Anastasiia Moroz

The article describes the concept of domestic violence from the perspective of its interpretation in Ukrainian legislation, and draws attention to the prevalence and relevance of this issue in Ukraine. It is noted that situations of domestic violence involving spouses or co-habitants are not isolated, they extend to other family members (including children). In most cases, children are not direct participants, but witnesses of such events, which are inherently a form of psychological violence against them. The author emphasizes the need to carefully study the circumstances of domestic violence in each case (in particular, it is important to identify and record whether children witness this act in a timely manner). The author analyzes the consequences of the side effects of systematic domestic violence on children. Attention is drawn to the factors preventing the recognition of child witnesses as victims in such cases, and the practical experience of appointing and conducting forensic psychological examinations in criminal proceedings on systematic domestic violence conducted at the Vinnytsia Branch of Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise for the period from May 2021 to March 2025 is analyzed. The author emphasizes the importance of taking into account all the circumstances of systematic domestic violence (in particular, the presence of children during these acts). It was also noted that it is necessary to conduct educational work with the public to inform about the

negative consequences of the impact of this phenomenon on children and ways to prevent it. This will make it possible to ensure more effective justice, adequate protection of children and promote their further harmonious development.

Keywords: *family; domestic violence; child; child witness; victim; latency of domestic violence; moral suffering.*

- ⇒ Мороз, А. (2025). Проблематика та значущість визнання постраждалими дітей, які є свідками вчинення систематичного домашнього насильства. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 70. С. 842—851. DOI: 10.33994/kndise.2025.70.62.